

# DÜNDEN BUGÜNE ‘TÜRK SÖZEL EDEBİYATI’:

## DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM\*

İsmail GÖRKEM\*\*

### Özet:

Milletler kültürlerini sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarında şekillendirir. Bu üç ortamda üretilen ürünlerin ortaya konulmaları ve yaşatılmaları ile ilgili uygulamalar bir birinden farklıdır. Türk kültürü ve dolayısıyla edebiyatı da bu üç aşamadan geçmiş veya geçmektedir. Türk Sözel Edebiyatı (Türk Halk Edebiyatı) ortaya çıkış itibarıyla sözel özellikler taşıdığı için Türk Edebiyatı’nın sözlü aşamasını yansıtmaktadır. Çalışmamızda Türk Sözel Edebiyatı’nın üç ortamda nasıl şekillendiği ve kendisini nasıl devam ettirdiği hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca folklorun işlevlerinin ve özelliklerinin halk edebiyatı ürünlerinin ortaya konulması ve incelenmesi üzerindeki etkileri de değerlendirilecektir.

### Anahtar Kelimeler:

Sözlü / yazılı / elektronik kültür, sözel edebiyat, sözlü gelenek, kültürel odaklar, kültürel değişim.

### Abstract:

Nations shape their culture according to oral, written or electronic cultural ambient. There are differences about producing and performing the products which were produced according to these ambient. Turkish culture, and also literature, has been living these ambient. Oral ambient of Turkish Literature was being showed by Turkish Oral Literature (Turkish Folk Literature) because Turkish Oral Literature is produced orally. In this study the subject of how Turkish Oral Literature is shaped and survived in oral, written and electronic ambient will be examined. In addition, effects of functions and properties of folklore on producing folk literal products and examining these products will be considered.

### Key Words:

Oral / written / electronic culture, oral literature, oral tradition, cultural centers, cultural variation.

Milletlerin kültürleri –sırasıyla- ‘sözlü’, ‘yazılı’ ve ‘elektronik’ ortamlarda oluşmaya devam eder. Bir millete ait yazılı edebiyat ürünleri ‘ferdî’(bireysel) özellikler taşır ve doğrudan veya dolaylı olarak o milletin ‘sözlü’ kültüründen beslenir. Bu yazıda, ‘folklor’un ve özellikle de Halk Edebiyatı’nın -ferdî veya anonim- temsilcileri ve bunların ürünleriyle bir ‘edebiyat geleneği’ ortaya koyup koyamadığı, ayrıca bu edebiyatın zaman içerisinde bir ‘değişim’ ve ‘dönüşüm’ yaşayıp yaşamadığı gibi hususlar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

‘Halkın edebiyatı mı olurmuş?’ diye küçümseyerek dudak bükenleri, edebiyatın sadece ve sadece ‘münevver’lerin ilgi alanına girdiğini söyleyen insanları, hepimiz biliyor ve tanıyoruz. Burada, ‘folklor’ sahası içerisinde önemli bir mevki işgal eden ‘Halk Edebiyatı’nın ‘edebiyat’ olmasını sağlayan unsurlara da işaret edilecektir.

Güzel sanat dallarından birisi olan ‘edebiyat’ın çok klasik bir tanımıyla söze başlamak istiyoruz: “Fikir, duygu, düşünce ve hayallerin söz veya yazıyla, güzel ve etkili bir şekilde ifade edilmesi sanatı.” Bu tanımdan edebiyatın niteliklerinin ‘güzel’ ve ‘etkili’ olduğu, ifade vasıtalarının ise -edebiyat eserlerinin sahnelenmesi, filme alınması vs. hariç tutulacak olursa- ‘söz’ ve ‘yazı’ olmak üzere iki olduğu sonucu çıkacaktır.

---

\* Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nün 28 Nisan 2006 günü düzenlediği *Geleneğin İzinde Edebiyatımız* Sempozyumunda sunulan basılmamış bildiri metninin makale hâline dönüştürülmüş şekli. Sempozyumda sunulan tek ‘folklor’ konulu bildiri olan bu metinde, ‘yeni’ ve ‘farklı’ şeyler söylemekten çok başta Prof. Dr. Dursun Yıldırım’ın çalışmaları olmak üzere, kaynaklar kısmında yer alan çalışmalardaki bilgiler ‘özet’lenmiştir. (bk. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* / (Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı), S. 39, Erzurum 2009, s. 411-422.)

\*\* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi–KAYSERİ. (e-posta: [ismailgorkem@gmail.com](mailto:ismailgorkem@gmail.com)).

Milletlerin edebiyatlarını, başlangıçlarından günümüze kadar, ikili bir sınıflandırma yaparak incelemek mümkündür: a- Sözlü edebiyat, b- Yazılı edebiyat. Milletlerin ‘yazılı’ edebiyatının, onların ‘sözlü’ edebiyat ürünlerinden beslendiği, teorik olarak kabul edilmektedir.

Konumuz ‘Türk edebiyatı’ olunca, acaba bu edebiyatın ‘sözlü’ kısmı ne olmalıdır? Sözel edebiyatın başlangıç ve bitiş tarihlerini, dönemler ve tarih olarak tespit mümkün müdür? Bu sorular üzerinde düşünmek, bunlara ‘açık’ ve ‘anlaşılır’ cevaplar vermek gerekecektir.

Bu yazıda folklorun tanımını yaparak ve bu tanımlı irdelemek yerine, ‘folklor’un kadrosu içerisinde yer alan ve “sözel dokumalar/Sözel Edebiyat”<sup>1</sup> olarak adlandırılan ‘Halk Edebiyatı’ ürünlerinin nasıl oluştuğu ile belli başlı niteliklerinin neler olduğu üzerinde durulacaktır.

Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlü Teknolojileşmesi* adlı kitabında, sözel kültürün oluşma, gelişme ve aktarım şekillerini inceleyerek bu kültürün ‘yazılı kültür’le mukayesesini yapmaktadır. O yazılı kültür öncesi döneme “birincil sözlü kültür” adını verir ve bu kültürü yaşatan toplumların “yazı ve matbaa gibi kavramların varlığını” bilmediklerini, bu toplumlardaki bireyler arasındaki iletişimin sadece “konuşma dilinden oluştuğunu” kaydeder. Radyo, televizyon, telefon gibi diğer elektronik araçların “yazılı kültür”den sonraki ‘üçüncü aşama’ olduğunu belirtir. Bu aşamayı ise “ikincil sözlü kültür” olarak adlandırır. Yeni teknolojik imkânlar, “birincil sözlü kültür” tabakasında oluşan –özellikle folklorik- eserleri, “yazı ve metin”den yola çıkarak, tekrar “söz”e yani “konuşma dili”ne dönüştürmektedir.<sup>2</sup> Ong, “birincil sözlü kültür” aşamasında meydana gelen ürünlerin, “ezberleme”, “bellekte saklama”, “dönüştürme”, “kalıplaştırma” ve “hatırlama” gibi “yaratma” ve “yaşatma” süreçlerinin varlığına işaret etmekte ve bu süreçlerin, ikinci aşama olan “yazılı kültür” aşaması için hemen hiçbir şey ifade etmediğini söylemektedir. Birincil sözlü kültür çağında, ürünler sözlü olarak üretilir, yaşatılır ve nakledilir; bu ürünler, yazılı kültür çağının terimi ile söyleyecek olursak, belirli/sabit bir “metin”den yoksundur.<sup>3</sup>

Eski Türklerde, toplumun hemen bütün bireylerinin katıldığı ‘şölen’, ‘sığır’ (av merasimleri) ve ‘yuğ’ adı verilen geniş katılımlı törenler yapılmaktaydı. Önceleri ‘şaman’ların, daha sonraları ise oluşan iş bölümü neticesinde temel niteliklerinin “aktarıcı/anlatıcı/sanatkar” olduğu söylenebilecek olan “aktif taşıyıcı”ların –bunlara daha sonraları “âşık” adı verilecektir- söz konusu törenleri ‘çekip-çevirdikleri’ yani ‘yönettikleri’ bilinmektedir. Asırlar boyunca yapılagelen bu şölen, sığır ve yuğ törenlerinde, “anlatıcı/sanatkar” merkezli bir “gelenek” oluşacaktır. Bu geleneğe, “Ozan-Baksı Geleneği” adı verilmektedir.<sup>4</sup> Geleneğin ‘ozanlık’ kısmında, âşıkların ‘usta malı’ eserleri ve kendi eserlerini icrâ etmeleri, ‘baksı’lık kısmında ise, anonim nitelikteki uzun soluklu ve manzum ‘destan’ları, ‘türkölü hikâyeleri’ tasnif ve icrâ etmeleri yer almaktadır.

Ziya Gökalp, ‘folklor’u 1913 yılında “halkiyat” şeklinde adlandırmıştır. O ‘halkiyat’tan ne anladığını ise “şifahî an’ane” tamlamasıyla açıklamaktadır. Bu iki kavram, folklor ürünlerinin nesilden nesle aktarımının ‘söz’ ile olduğuna ve bunun da bir ‘gelenek’ dairelerinde gerçekleştiğine işaret etmektedir. ‘Kültür’ün özelliklerinden birisi de, onun ‘tarihî’ ve ‘sürekli’ oluşudur. Tarihîliği ‘lisan/dil’, sürekliliği ise ‘töre’ sağlamaktadır. Dil, iletişim açısından sadece bireylerin ve toplumun “aidiyet”ini inşa etmez; aynı zamanda “bilgi”, “haber”, “deneyim” ve “birikim”lerin

<sup>1</sup> Dursun Yıldırım, “Tarihî Süreç İçinde İletişim Odakları, Ağları ve İşlevleri [XIII.-XX. Yüzyıllar Aralığı Türkiye]”, *Türk Dünyası*, S.10 (Güz 2000), s. 327-353.

Burada niçin ‘sözlü’ yerine ‘sözel’ kavramını tercih ettiğimizi açıklamak gerekecektir: Folklor ürünlerinin mahiyetine dair en önemli özelliklerden birisi, bu ürünlerin “sözlü” olmalarıdır. Arapça ‘şifahî’, İngilizce ‘oral’ ve ‘verbal’, aynı anlamı (=sözlü) karşılayan kelimelerdir. ‘Sözel’ kelimesi “söze dayanan, sözle ilgili” anlamlarına gelmektedir. ‘Sözlü’ ifadesinin anlam alanının daha ‘dar’ olduğunu düşünmekteyiz. Bu sebeple, ‘Türk Sözlü Edebiyatı’ terimi yerine ‘Türk Sözel Edebiyatı’ söyleyişi tercih edilmiştir. Bu hususta ayrıca bk. Dursun Yıldırım, “Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları”, *Türk Bitiği: Araştırma/İnceleme Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1988, s. 87-101; Dursun Yıldırım, “Türk Edebiyatının Yüzyılları: Türk Edebiyatına Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, *KÖK Dergisi*, c. III, S. 1 (Bahar 2001), s. 75-122.

<sup>2</sup> Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlü Teknolojileşmesi*, (Çev.: Sema Postacıoğlu Banon), Metis Yay., İstanbul 1995, s. 23-24.

Özkul Çobanoğlu ‘Performans Teori’den hareketle, bu “çağ”ları sırasıyla “sözlü kültür ortamı”, “yazılı kültür ortamı” ve “elektronik kültür ortamı” olarak adlandırmaktadır; fakat bu üç ortam, bir sıra takip etmemektedir. Sözlü kültür ortamı ürünlerinin icra ve gösterimlerinin gerçekleştiği şekle göre “ortamlar”ın ikiye ayrılabilceğini söylemektedir: Bunlardan birisi, “iletişim amacına yönelik bir araç vasıtasıyla nakledilerek, icracıdan bağımsızlaştırılarak aktarımın sağlandığı” “yazılı kültür ortamı”, diğeri ise “elektronik kültür ortamı”dır (Özkul Çobanoğlu, “Elektronik Kültür Ortamında Âşık Tarzı Şiir Geleneği Bağlamında Çukurova Âşıkları Üzerine Tespitler”, *III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu): Bildiriler*, Adana Valiliği-Çukurova Üniversitesi, Adana 1999, s. 247. Ayrıca bk. Özkul Çobanoğlu, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Ankara: Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 197-259).

<sup>3</sup> Ong, *age.*, s. 46-96.

<sup>4</sup> Çobanoğlu (2000), *age.*, s. 124-129.

nesilden nesle aktarımını ve öğretimini de temin eder. Böylelikle toplum hayatı, ilerleyip örgütlenir, gelenekselleşir; belirli bir “töre” ve “düzen”e kavuşur.<sup>5</sup> Türk toplum hayatında, “töre” ve “düzen”e bağlı olarak oluşan kurumlar, “il/devlet” kavramı etrafında bütünleşmiştir. Devletin başında bu gücü yöneten bir kişi (“kağan, sultan, han, bey”) bulunur. Devletin başı, kararlarını verirken “ak sakal” ve “yüksek memurlar”ın katıldığı meclislere danışır ve fakat son kararı yine kendisi verir.<sup>6</sup> *Divanü Lûgati't-Türk*'te bulunan “İl gider töre kalır” atalar sözü, ‘töre’nin Türk milletinin hayatıyeti bakımından önemini vurgular mahiyettedir.

Yıldırım, sözel ortam yaratıcılığının şekillendirdiği toplum hayatı içerisinde, “üç ana yapı”nın mevcut olduğu kanaatindedir: 1-Korkut tipi odaklar (“tefekkür ve ilham” kaynaklı), 2- Alp-Ozan tipi odaklar (“savaş sanatıyla ilgili”), 3- Gezginci-Ozan tipi odaklar (“toplum bireylerinin beşerî dünyasıyla ilgili”). Dördüncü bir kültürel odak olarak “‘argış/tırış’ diye tanımlanan “ticaret kervanları”nı da bu üç kültürel odağa ilâve etmektedir).<sup>7</sup>

Korkut tipi odak, adını “Dedem Korkut”tan almış olmalıdır. Bu tipler toplum içerisinde “bilimi, çözümsüzlüğe çözüm bulmayı [=Korkut Ata “*Oğuz’un tamam bilicisiydi*”], ilham ile söylemeyi, aklı ve sağduyuyu, meşruiyetin kaynaklarını, sözel yaratıcılığı [=Msl. Boy boylamak, soy soylamak, *Oğuz-nâme*’yi koşup düzmesi], tefekkürü, ilâhî bilgiyi ve mahiyetini, olağanüstü gücü, tarihçiliği [=sözel tarihçilik]” temsil eder.<sup>8</sup>

‘Alp-Ozan’ tipi odak, “daha çok askerî kesimin, savaşçı kesimin düşünce, duyuş, deneyim ve birikimlerini, savaş maceralarını sözel metinlere döküp”, Korkut tipi odaklarda “kendisini ilgilendiren oluşmuş metinleri”, “alp-ozanlar iletişim ağı” üzerinden mensuplarına ulaştırır.<sup>9</sup>

“Duygular, düşünceler, bireysel maceralar, görgü kuralları, görenekler, günlük yaşamla ilgili bilgiler; bireylerin olumlu ve olumsuz cepheleri, sevinçleri, ızdırapları, bayramları, düğünleri, toy ve dernekleri, geçiş törenleri ve eğlenceleri, oyunları ve dansları” ‘Gezginci-Ozan’ tipi odaklar tarafından “metin”leştirilir; ‘canlı gösterim’ hâlinde dinleyicilere/seyircilere takdim edilir.<sup>10</sup>

Yıldırım, Korkut tipi odağın zaman içerisinde iki yeni odak biçiminde gelişim gösterdiğini düşünmektedir. Bunlardan ilki, “ilham ile söyleme”nin esas olduğu, “Tekke/Tarikat Odağı”dır. Bu odak mensupları, zaman içerisinde “‘Kitab’a [=Kur’an-ı Kerim] ve ‘Ehl-i Sünnet’e bağlı” [=Sünnî] ve “‘Ehl-i Beyt’e bağlı” [=Alevî-Bektaşî vd.] biçiminde ikiye ayrılacaktır.<sup>11</sup> Bu iki kolun meydana getirdiği edebiyata “Türk Tekke Edebiyatı” ismi verilebilir. Gezginci-Ozan tipi odak da “yeni evrensel medeniyet” [=İslâm medeniyeti] içerisinde, “sazı ve sözü ile”, “kendine uygun terkihi bularak” gelişmiştir.<sup>12</sup> Bu odak mensupları da “Türk Saz Şiiri/Âşık Edebiyatı” mensupları şeklinde isimlendirilmektedir.

\*\*\*

William Bascom, “Folklorun Dört İşlevi” başlıklı makalesinde, folklorik ürünlerin –Başgöz’ün ifadesiyle– “1-Hoş vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme, 2-Değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek verme, 3- Eğitim, yani kültürü gelecek kuşaklara taşıma, 4- Toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için, bir kaçıp kurtulma

<sup>5</sup> Yıldırım (2000), *agm.*, s. 333.

<sup>6</sup> Yıldırım (2000), *agm.*, s.335.

<sup>7</sup> Yıldırım (2000), *agm.*, s.334-338.

<sup>8</sup> Yıldırım (2000), *agm.*, s.335.

Dursun Yıldırım’ın sanatçı Barış Manço’dan hareketle ‘Korkut tipi iletişim odağı’ hakkında yapmış olduğu değerlendirme ise şöyledir: “Tarihimizin efsanevi ozanı Dede Korkut tipine ve onun yaratıcılığına baktığımız zaman, bu ozanların, aynı zamanda bulundukları dönemlerin birer sözel tarihçisi gibi ürün verdikleri, boy boylayıp soy soyladıkları anlaşılmaktadır. Onların yaptığı tarihçilik, bir bakıma toplum tarihçiliği, bir bakıma da toplum üyelerinden öne çıkanların hayat serüvenlerini söze döküp sözel sabitlik içinde yatay ve dikey dolaşmalarını sağlayıcı bir biyografi tarihçiliği, bir soy ağacı tarihçiliği veya bodun hayatı tarihçiliği diye tanımlanabilir. Sözel anlatım ve sözel yaratıcılık yoluyla düzenlenen bu metinler, kuşaktan kuşağa şüphesiz yine sözel ortamlarda, sözel iletişim ile aktarılmakta, öğretilmekte, belletilmektedir.” (Dursun Yıldırım, “Dede Korkut’tan Ozan Barış’a Dönüşüm”, *Türk Dili*, S. 570, Haziran 1999, s. 506).

<sup>9</sup> Yıldırım (2000), *agm.*, s.336.

<sup>10</sup> Yıldırım (2000), *agm.*, s.347.

<sup>11</sup> Yıldırım (2000), *agm.*, s.345-348.

<sup>12</sup> Yıldırım (2000), *agm.*, s.348-349.

mekanizması”<sup>13</sup> olmak üzere dört işlevinin mevcut olduğunu belirtmektedir.<sup>14</sup> Başgöz, folklorun bu dört işlevinin “kurulu düzendeki kültüre sağlamlık ve süreklilik vermeye yönelik” olduğunu vurguluyor.<sup>15</sup> W. Bascom’un da belirttiği gibi, “folklorun işlevi, kişiyi, bir toplumda kabul edilmiş değerlere uymaya, onları kabullenmeye, onları gelecek kuşaklara geçirmeye hizmet et[mektedir]”.<sup>16</sup> Başgöz, folklorun bu dört işlevine bir beşincisini daha ilâve etmektedir: “Protesto”. Çünkü folklor, sadece kurulu düzenin sağlıklı işleyişine destek vermekle kalmaz, aksayan yönlerine de işaret eder. Başgöz, “[k]endi kültür tarihimizde de, şiirin ve türkünün düzeni değiştirmeye, hatta yıkmaya yönelik eylemlere karıştığını, onlara güç vermek için kullanıldığını bil[diğimizi]” kaydetmektedir.<sup>17</sup>

Kültürün temel işlevi, ‘iletişim’i sağlamaktır. Bir toplumun üyeleri; değer, inanç, ölçü ve dünya görüşlerini ‘sözlü gelenek’ vasıtasıyla dile getirir. Sözlü kültür ürünleri, “kısmen sözlü”, “tamamen sözlü” ve “sözsüz” eserler olarak üçe ayrılmaktadır.<sup>18</sup> Folklor ürünleri; “sözlü”, “geleneksel”, “çeşitlenme”, “anonimlik” ve “kalıplaşma” özelliklerine sahiptir.<sup>19</sup>

Tamamen sözlü olan sözel kültür ürünleri, ‘Halk Edebiyatı’ dairesinde incelenir. Halk Edebiyatı ürünleri ‘edebîlik’ özelliğine sahiptir ve bu sebeple ‘sanat eseri’ olarak kabul görür. Bunlar, “söz” (metin), “yaratıcı” (anlatıcı/aktarıcı/ sanatkar), “musiki” ve “dinleyici çevre” olmadan hayata geçirilemez.<sup>20</sup> Burada yer alan ‘hayata geçirilme’ ifadesi, ‘canlı performans/gösterim’ [=performance oriented] karşılığında kullanılmıştır.

Folklor ürünlerinin sözlü niteliği, kuşaktan kuşağa “söz”lü [=şifahî/oral] olarak ve “söz” [=kelâm] ile aktarılmasıdır. Sözlü kültür ürünleri, belirli bir yazılı “metin”den mahrumdur; çünkü sözel kültür geleneğinde metinler “ses” – “temsîl” ve “temsîli inşad”<sup>21</sup> - ile sınırlandırılmıştır. Bu metinler, “müzik”siz düşünülemez; “ritim” ağırlıklıdır; ritim, hatırlamayı kolaylaştırıcı önemli bir unsurdur. Ritimden anlaşılmaması gereken, sesin icrası ve müziğin melodisine ek olarak, metnin icrası sırasındaki mihanikî hareketlerdir.<sup>22</sup>

Folklor ürünlerinin belli bir ‘gelenek’e bağlı oluşları, ürünün ait olduğu “tür”ün icrâ töresi”yle ilgilidir. Önce gelenek oluşur, daha sonra ise, söz konusu gelenek dairesinde ‘tür’lerin birbirinden farklı nitelikleri belirginleşir. Ayrıca mevcudiyeti teorik olarak kabul edilen ‘metin’, ‘tek’ (biricik) ve ‘değişmez’ (sabit) özelliklere de sahip değildir. Yani sözlü gelenekte ‘metin’ler çeşitlenir. Folklor ürünleri sözel kültür geleneği çerçevesinde zaman içerisinde “eş” (varyant) ve “benzer” (versiyon) metinler ortaya çıkarabilir. Halk Edebiyatı ürünlerinin “sabit” ve “değişmez” bir (tek) metnin var olduğu düşünülmemelidir. Dolayısıyla biz halkbilimciler, sanatkarın elinden çıkmış (müellif hattı), orijinal, tek ve değişmez bir ‘metin’ aramak ve bulduğumuz bu metni değerlendirmek yerine, folklorik metin etrafında zaman içerisinde meydana gelmiş “olgu”yu incelemeyi yeğleriz.

Bütün kültürlerde mevcut olan ‘Sözel Edebiyat’ ürünlerinin ilk örneklerinin ‘şiir’ tarzında olduğu bilinen bir hakikattir. Acaba, şölen, sığır ve yuğlarda, sanatkarların söylediği eserler ‘tür’ bakımından hangi niteliklere sahipti? ‘Destan’, ‘ağıt’, ‘masal’ gibi türlerin özellikleri önceden mi belirlenmiştir, yoksa bu törenlerdeki icranın belki de asırlar sürmesi, seslendirilenler marifetiyle zaman içerisinde ‘tür’lere ait özelliklerin sabitlenmesini mi temin etmiştir? Gerçekten bu, cevabı oldukça çetin bir sorudur. Biz, Halk edebiyatı ‘tür’lerinin, zaman içerisinde oluştuğu

<sup>13</sup> İlhan Başgöz, “Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)”, *Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*, Feryal Matbaacılık, Ankara 1996, s. 1.

<sup>14</sup> Söz konusu makalenin Türkçe çevirisi için bk. William R. Bascom, “Sözlü Geleneğin (Folklorun) Dört İşlevi”, (Çev.: Aysıt Tansel), *Folklor/Edebiyat*, S. 52, 2007/4, s. 7-28.

<sup>15</sup> Başgöz, *agm.*, s. 1.

<sup>16</sup> Başgöz, *agm.*, s.1.

<sup>17</sup> Başgöz, *agm.*, s.2.

<sup>18</sup> Dursun Yıldırım, “Folklor ve Çağdaş Kültür Modelimiz Üzerine Görüş ve Düşünceler”, *Türk Bitiği: Araştırma/İnceleme Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1988, s. 76.

<sup>19</sup> Dursun Yıldırım, “Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri”, *Türk Bitiği: Araştırma/İnceleme Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 68-69.

<sup>20</sup> Dursun Yıldırım, “Orta Asya Bozkırlarından Urum’un Eli’ne (Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine)”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. c. Halk Edebiyatı*, Ankara 1986, s. 442. Ayrıca bk. İsmail Görkem, *Halk Hikâyesi Araştırmaları: Çukurovalı Aşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 4-12.

<sup>21</sup> Pertev Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Maarif Vekâleti Yay., Ankara 1946, s. 128.

<sup>22</sup> Ong, *age.*, s. 48-52.

(kalıplaştığı) kanısındayız. Yani, zaman içerisinde “gelenek”, türü ve o türe ait nitelikleri belirginleştirmiş [=sabitlemiş] olmalıdır. Hâlbuki ‘yazılı edebiyat’ta öncelikle, zaman içerisinde ‘tür’ün kural ve nitelikleri belirginleşir, daha sonra ise sanatkarlar bu ‘tür’e ait kurallar bağlı kalarak eser kaleme alırlar.

Folklorik metinler, zaman içerisinde “anonimleşir”. Elbette bu eserlerin ilk önce elbette birer ilk sahibi, yaratıcısı var idi. Ama sözlü gelenek kültürü, bireysel özellikleri zaman içerisinde “anonim” olmaya zorlar.

Tekke ve Âşık Edebiyatı temsilcilerinin ‘Türk Halk Edebiyatı’ içerisinde mütalaa edilmemesi gerektiğini savunan görüşler de vardır.<sup>23</sup> Halk Edebiyatını, sadece ‘Anonim Halk Edebiyatı’ndan ibaret görmek veya göstermek, yanıltıcı olabilir. Türk Sözel Edebiyatı’nın üç önemli temsilcisini –Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Karacaoğlu- söz konusu ederek, bu düşüncemizi biraz açmak istiyoruz:

Söz konusu isimlerin, bu sanatkarların ‘adı’ mı yoksa ‘mahlûsları’ mı olduğu tartışmasını bir kenara bırakalım ve bu isimleri Divan şairi Bakî ve İstiklal Marşı şairi Mehmed Âkif Ersoy ile karşılaştıralım: Bakî’nin ve Mehmed Âkif’in biyografileri ve ortaya koydukları eserler bakımından ‘bireysel’ niteliklere sahip olduklarını kim inkâr edebilir? İşte Yunus Emre, Pir Sultan Abdal ve Karacaoğlu da, Türk sözel kültür geleneği içerisinde ‘ilk’ ortaya çıktıklarında, aynı Bakî ve Mehmed Âkif gibi idiler. Ama zaman içerisinde, bu kişilere ait eserler, sözel gelenekte çok sevilip beğenildiği için ‘anonim’ bir hâl aldı; ortaya birden fazla Yunus Emre, Pir Sultan Abdal ve Karacaoğlu çıktı. Dolayısıyla bu ‘isim’ler birer şahıs adı olmanın ötesinde, yeni ve daha kapsamlı bir anlam [=olgu] kazandılar: Bu anlam ‘mektep’ veya ‘gelenek’ şeklinde isimlendirilmelidir.<sup>24</sup> Âşık ve Tekke Edebiyatına mensup bir şair ve onun şiirleri söz konusu edildiğinde, şairi ‘tek’ ve ‘değişmez’ [=sabit] bir kişi gibi algılamamalı, eserlerini de bir kişiye atmış gibi görmemeli ve göstermemeliyiz. Yani ‘Türk Sözel Edebiyatı’nda Yunus, Pir Sultan ve Karacaoğlu mekteplerinden rahatlıkla söz edebiliriz. Sonuç olarak Türk yazılı kültürünün edebî temsilcileriyle, ‘Sözel Edebiyat’ın temsilcileri bire bir aynı değildir ve üstelik meselenin bu şekilde düşünülmesi de yanlış ve yanıltıcı olabilmektedir.

Folklor ürünlerinin “kalıplaşma”sı, yazılı edebiyat ürünlerindeki ‘tek’ ve ‘değişmez’ [=sabit/ müellif hattı] metin karşılığında kullanılmamaktadır. Halk Edebiyatı eserleri, gelenek dairesinde belirli bir ‘tür’e bağlıdır. Folklor ürünlerinin kalıplaşma özelliğini iki aşamalı düşünmek doğru olacaktır: Birincisi ‘tür’e bağlı kalıplaşma, ikincisi ise bir türe ait ‘ürün’ün [=metnin] kalıplaşması. ‘Masal’ türü bir kalıptır; ‘Gençlikte mi Kocalıkta mı?’ masalı da –ki aynı ‘masal’ zaman içerisinde Türk sözlü kültür geleneğinde ‘türkölü halk hikayesi’ niteliği de kazanmıştır- sözlü gelenekte yaşayan yazıya geçirilmiş veya aktarılamamış tüm ‘metin’leriyle [=eş ve benzer metinleriyle] bir diğer ‘kalıp’tır.

\*\*\*

Osmanlı toplumunda “büyük şehir kültürü” adı verilen “yazılı kültür”ün gitgide ön plana çıkması, “merkez”den uzakta ve “çevre”de yaşayan âşıkların “kalem şairi” kimliğine bürünmelerine, “merkez”e yönelmelerine ve merkezdeki Divan şairlerini taklit tarzında bazı şiirler yazmalarına yol açacaktır.<sup>25</sup> Bu hususta, kaynaklarda yer alan bilgilerin tekrarı mahiyetinde pek çok şey söylenebilir. Fakat biz, meseleyi kestirmeden anlatabilmek için başka

<sup>23</sup> bk. Saim Sakaoğlu, “‘Halk Edebiyatı’ Kavramı Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. IV, (İzmir 1985), s. 60-68.

<sup>24</sup> Öcal Oğuz, ‘Karacaoğlu’ ve ‘Nasreddin Hoca’nın birer “tip” olarak kabul edilmesini, Dursun Yıldırım’ın “Bektaşî tipi”ne dair kullandığı “fıkra tipi” tanımlamasından hareketle kullanıyor:

“Halk şairlerinin sözlü kültür içinde ‘tip’leşmesi, Türk halkbilimi çalışmalarında dile getirilmiş bir konu değildir. Dursun Yıldırım’ın Bektaşî tipi üzerinde dururken tanımladığı fıkra tiplerinden ödünçlediğimiz ‘tip’ terimi, sözlü gelenek içinde bireysel kimliklerinden sıyrılarak, belli bir tarzın yaratıcısı olarak ünlenen halk sanatçıları için kullanılabilir. Nitekim halk anlatılarına yönelik ‘proto-tip’ yaklaşımları da, ‘tip’in varlığını doğrulamaktadır. Türk halk şiiri geleneği içinde, şuh bir eda ile kadın güzelliğini anlatmak Karacaoğlu tipi, sünni otorite karşısında alevi duyarlılığını dile getirmek Pir Sultan Abdal tipi ve haksızlık karşısında silaha sarılmak Köroğlu tipi ile özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla da sözlü gelenek ortamının yaratma, nakletme, ezberleme ve hatırlama süreçlerinde ‘sahipsiz kalan’ şiirler, içeriklerine göre bu tiplerden birine mal edilmektedir.”(Öcal Oğuz, “Birincil Sözlü Kültür Çağı ve Karac’oğlu Şiiri”, *Millî Folklor*, S. 58, Yaz 2003, s. 33).

Kanımızca Nasreddin Hoca’nın “fıkra tipi” olması gibi, Karacaoğlu, Pir Sultan Abdal ve Köroğlu’nun ‘tipleşmesi’ aynı şey değildir. Oğuz, burada biraz acele hüküm vermiş gibi görünmektedir. Türk dünyasında anlatılan Köroğlu konulu ‘destan’ ve ‘halk hikâyeleri’ndeki ‘kahraman’ Köroğlu’yla, ‘halk şairi’ Köroğlu nasıl değerlendirilmelidir? Köroğlu anlatıları, halk şairi Köroğlu’nun ‘biyografi’si gibi mi kabul edilmektedir? Pir Sultan Abdal’a atfedilen şiirler ile Karacaoğlu’na atfedilen şiirler niçin ‘tek’ temanın egemen olduğu şiirlerdir? “Sahipsiz kalan şiirler” ifadesi de ayrıca açık değildir. ‘Dadaloğlu’ adı etrafında oluşan ‘gelenek’ hakkında ayrıca bk. İsmail Gökem, *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu: Bütün Şiirleri*, E Yayınları, İstanbul 2006.

bir yol deneyeceğiz. Prof. Dr. Ömer Faruk Akün, doktora tezinde Anadolu halk şiirinde tabiat unsurlarını “esas” alarak, bu meseleyi şöyle değerlendirmektedir:

“Divan şiiri te’siri halk şiirinde bir zenginleşme ve inkişaf meydana getirmeyip, bilakis onu daha dar bir kadro içine sokmuştur. Halk şairlerinde divan şiiri te’sirinin derecesine göre tabiat konusu, halk şiirinin kendi an’anesindeki unsurlardan çoğunu ve aynı zamanda müşahhas cephelerini kaybetmiştir. Divan şiiri te’sirinin kuvvetli olduğu tabiat şiirlerinde bir zenginleşme yerine, tabiat unsurları ve duyusunda bir fakirleşme ve daralma görülür. Halk şiirinin tabiat repertuarını teşkil eden motif-unsurlardan birçoğu, dağ, yayla, türlü kozmik unsurlar, ceylan, koyun, at, turna, kuğu ördek, bu şiirlerde yerlerini kaybederler.”<sup>26</sup>

Türkiye’de şu anda radyo, televizyon, plak, kaset ve CD gibi elektronik araçlardan oldukça bol bir biçimde yararlanılan “ikincil sözlü kültür çağı”<sup>27</sup> bütün şiddet ve yoğunluğuyla yaşanmaktadır. 1960’lı yıllardan itibaren Ruhi Su, Âşık İhsanî, Âşık Mahzunî Şerif, Cem Karaca, Zülfü Livaneli, Arif Sağ, Edip Akbayram, Fikret Kızılok, Selda Bağcan, Ali Rıza Binboğa vd. geleneksel (otantik) ve “pop müzik” tarzında ‘türkü’ler/parçalar söyleyen sanatkarlarla Âşık Edebiyatı “muhalif/protest” bir kimliğe bürünecektir.<sup>28</sup> Bu çizgi, Türkçü ve İslâmcı tarzlarda yeni ‘muhalif’ müzik yapan sanatkarları da ortaya çıkarmakta gecikmeyecektir: Fatih Kısaparmak, Ozan Arif, Mustafa Yıldızdoğan, Hasan Sağındık, Aykut Kuşkaya, Eşref Ziya vd.

\*\*\*

Günümüzde Türk folklor ürünlerinin durumunu ifade edebilmek için, sözlerimize bir ‘alıntı’yla devam edeceğiz. “Sözlü kültür”ün “yazılı kültür”den üstün taraflarını G. L. Kittredge şöyle açıklamaktadır:

“Sözlü geleneğin çok büyük bir toplam oluşturan dizeleri, yüzlerce yıldan beri kuşaktan kuşağa aktarmayı başardığı, kanıtlanmış ve kabul edilmiştir. Eğitim, bu sözlü edebiyata dost değildir. Kültür, bazen şaşırtıcı bir hızla bu edebiyatı tahrip etmektedir. Bir ulus okumaya başladıktan sonra, bir zamanlar bütün halkın malı olan şey, artık sadece ümmilere kalmakta ve *eğer bir antika meraklısı çıkıp da derlemezse*, çok geçmeden bütünüyle yok olup gitmektedir.”<sup>29</sup>

Bu alıntıda yer alan “eğitim” kelimesiyle kastedilen ‘formal’ eğitim, “kültür”den anlaşılması gereken ise ‘yazılı kültür’ olmalıdır.

Dünya milletlerinin pek çoğunda “sözel edebiyat” geleneği ve ürünleri, “yazılı edebiyat” temsilcilerine ve eserlerine ilham kaynağı olmak gibi bir vazife yüklenmiştir. Özellikle Alman ve Rus Edebiyatında bu yararlanma konusu çok ileri seviyededir. Ziya Gökalp, meselenin bu tarafını en erken kavrayan Türk düşünürlerinden birisidir. Gökalp’ın ‘teoriyen’ olarak büyük hizmetler yaptığı “Türkçü devir”i ve bu dönemin Türk kültürü içerisindeki hizmetlerini Dursun Yıldırım şöyle anlatmaktadır: “Türkçüler Millî edebiyatın kurulmasında, millî şuurun uyandırılmasında, millî birliğin sağlanmasında, milleti tanımada, milliyet kavramının sınırlarını belirlemede başvurulacak yegâne kaynak olarak folkloru görmekteydiler.”<sup>30</sup> 1908-1920 yıllarını kapsayan “Türkçü” dönemdeki atılımlar, öncelikle “Genç Kalemler” hareketinin ortaya çıkmasını ve Millî Edebiyat’ın kurulmasını sağlamış, 1920-1938 dönemini kapsayan “sentezci” dönemde Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatının folklor ürünlerinden

<sup>25</sup> M. Fuad Köprülü (1986a). “Sazşairleri: Dün ve Bugün”, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986, s. 165-193; Köprülü (1986b), “Türk Edebiyatında ‘Âşık Tarzı’nın Menşesi ve Tekâmülü”, *age.*, s. 195-238.

<sup>26</sup> Ömer Faruk Akün, “*Anadolu Halk Şiirinde Tabiat Motifleri*”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1953, s. 749.

<sup>27</sup> Ong, *age.*, s. 24.

<sup>28</sup> Sinan Gündoğar, *Halk Şiirindeki Protesto Geleneğinden Günümüz Politik Şarkılarına: Muhalif Müzik*, Devin Yayınları, İstanbul 2005.

<sup>29</sup> Martin Lings, *Antik İnançlar, Modern Hurafeler*, (Çev.: Nabi Avcı- Ufuk Uyan), İstanbul: Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 16. (*yurgular benim.*)

<sup>30</sup> Yıldırım (1988a), *agm.*, s. 66.

yararlanarak yeniden inşası gayretini doğurmuştur.<sup>31</sup> Daha sonraları ‘folklordan yararlanma’ niyet ve anlayışı göz ardı edilmiş ve edebiyatımızda ‘Batı’yı örnek alma ve ‘taklit’ giderek yaygınlaşmıştır.

Çağdaş ve özgün bir Türk edebiyatının sanatkarlar tarafından yaratılması, bütün dünya milletlerinde olduğu gibi ‘Türk Sözel Edebiyatı’nın konu, imaj ve motiflerini ‘acemice’ taklit etmeden, onlardan yeni ve orijinal sentezler ortaya koymakla gerçekleşecektir.

#### Kaynaklar:

- AKÜN, Ömer Faruk (1953) “*Anadolu Halk Şiirinde Tabiat Motifleri*”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, XVI+767 s.
- BASCOM, William R. (2007) “Sözlü Geleneğin (Folklorun) Dört İşlevi”, (Çev.: Aysıt Tansel), *Folklor/Edebiyat*, S. 52, 2007/4, s. 7-28.
- BAŞGÖZ, İlhan (1996) “Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu)”, *Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*, Ankara: Feryal Matbaacılık, s. 1-4.
- BORATAV, Pertev Naili (1946) *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara: Maarif Vekâleti Yay.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (1999) “Elektronik Kültür Ortamında Âşık Tarzı Şiir Geleneği Bağlamında Çukurova Âşıkları Üzerine Tespitler”, *III. Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu): Bildiriler*, Adana: Adana Valiliği-Çukurova Üniversitesi, s. 246- 253.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2000) *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Ankara: Akçağ Yay.
- GÖRKEM, İsmail (2000) *Halk Hikâyesi Araştırmaları: Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuarı*, Ankara: Akçağ Yay.
- GÖRKEM, İsmail (2006) *Yeni Bilgiler Işığında Dadaloğlu: Bütün Şiirleri*, İstanbul: E Yayınları.
- GÜNDOĞAR, Sinan (2005) *Halk Şiirindeki Protesto Geleneğinden Günümüz Politik Şarkılarına: Muhalif Müzik*, İstanbul: Devin Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, Fuad M. (1986a) “Sazşairleri: Dün ve Bugün”, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., s. 165-193.
- KÖPRÜLÜ, Fuad M. (1986b) “Türk Edebiyatında ‘Âşık Tarzı’nın Menşee ve Tekâmülü”, *Edebiyat Araştırmaları* içinde, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., s. 195-238.
- LINGS, Martin (1991) *Antik İnançlar, Modern Hurafeler*, (Çev.: Nabi Avcı- Ufuk Uyan), İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- OĞUZ, Öcal (2000) “Türk Halkbilimi Çalışmalarında Eş Metin (Varyant) ve Benzer Metin (Versiyon) Sorunu”, *Türk Dünyası Halkbiliminde Yöntem Sorunları*, Ankara: Akçağ Yay., s. 23-28.
- OĞUZ, Öcal (2003) “Birincil Sözlü Kültür Çağı ve Karac’oğlu Şiiri”, *Millî Folklor*, S. 58, s. 31-38.
- ONG, Walter J. (1995) *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*, (Çev.: Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul: Metis Yay.
- SAKAOĞLU, Saim (1985) “‘Halk Edebiyatı’ Kavramı Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. IV, (İzmir 1985), s. 60-68.
- YILDIRIM, Dursun (1986) “Orta Asya Bozkırlarından Urum’un Eli’ne (Türk Sözlü Şiir Sanatının Yayılması Üzerine)”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, II. c. *Halk Edebiyatı*, Ankara 1986, s. 441- 458.
- YILDIRIM, Dursun (1998a) “Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri”, *Türk Bitiği: Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., s. 65-75.
- YILDIRIM, Dursun (1998b) “Folklor ve Çağdaş Kültür Modelimiz Üzerine Görüş ve Düşünceler”, *Türk Bitiği: Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., s. 76-80.
- YILDIRIM, Dursun (1998c) “Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları”, *Türk Bitiği: Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yay., s. 87-101.
- YILDIRIM, Dursun (1999) “Dede Korkut’tan Ozan Barış’a Dönüşüm”, *Türk Dili*, S. 570 (Haziran 1999), s. 505-530.
- YILDIRIM, Dursun (2000) “Tarihî Süreç İçinde İletişim Odakları, Ağları ve İşlevleri [XIII.-XX. Yüzyıllar Aralığı Türkiye]”, *Türk Dünyası*, S.10 (Güz 2000), s. 327-353.
- YILDIRIM, Dursun (2001) “Türk Edebiyatının Yüzyılları: Türk Edebiyatına Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, *KÖK Dergisi*, c. III, S. 1 (Bahar 2001), s. 75-122.

<sup>31</sup> Yıldırım (1988a), *agm.*, s.66-67.